

Arystoteles

PERI HERMENEIAS

SERIA DWUJĘZYCZNA

AD FONTES

Pod redakcją
MIKOŁAJA OLSZEWSKIEGO

Kolegium Redakcyjne

Bożena Chmielowska • Juliusz Domański • Andrzej I. Dumala
Agnieszka Kijewska • Kazimierz Marciniak OP • Władysław Seńko
Ryszard Tatarzyński

TOM XXIX

Arystoteles

Arystoteles

PERI HERMENEIAS
(HERMENEUTYKA)

Przekład, wstęp, przypisy i komentarz
Tomasz Tiuryn

Wydawnictwo Marek Derewiecki
Kęty 2018

Tytuł oryginału:

Περὶ ἑρμηνείας

© 2018 for the Polish translation by Tomasz Tiuryn

© 2018 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Przekład, wstęp, przypisy i komentarz: Tomasz Tiuryn

Recenzja: prof. dr hab. Juliusz Domański

Redakcja: Anna Nowosielska

Korekta: Teresa Dziemińska

Skład tekstu i projekt okładki: Łukasz Derewiecki

Publikacja dofinansowana ze środków projektu nr UMO-2011/03/B/
HS1/04574 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki

Publikacja współfinansowana ze środków Instytutu Filozofii
Uniwersytetu Warszawskiego

ISBN 978-83-65031-20-4

Wydawnictwo Marek Derewiecki

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax 33 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

księgarnia: www.derewiecki.pl

dystrybucja: tel. 502637305

PODZIĘKOWANIA

W czasie pracy nad książką korzystałem z pomocy, rady oraz życzliwości wielu osób. Za dyskusje nad poszczególnymi rozwiązaniami translatorskimi oraz nad filozoficznymi zawiłościami tekstu Arystotelesa dziękuję kolegom z Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej: Krystynie Krauze-Błachowicz, Krzysztofowi Łapińskiemu, Marcinowi Trepczyńskiemu oraz Wojciechowi Wciórce. Profesor Krauze-Błachowicz, jako kierownikowi Zakładu, składaam dodatkowe podziękowania za jej długoletnie wsparcie oraz starania o zapewnienie jak najlepszych warunków do ukończenia książki. Dużo dały mi rozmowy o współczesnej filozofii języka z kolegami z Instytutu Filozofii UW – Tadeuszem Ciecierskim, Joanną Odrowąż-Sypniewską oraz Mieszkiem Tałasiewiczem. Specjalne podziękowania za cenne konsultacje filologiczne chciałbym złożyć prof. Mikołajowi Szymańskiemu (Instytut Filologii Klasycznej UW) oraz prof. Marianowi Wesołemu (Instytut Filozofii UAM). Chciałbym również serdecznie podziękować prof. Juliuszowi Domańskiemu za podjęcie się napisania recenzji wydawniczej. Wszelkie błędy, jakie pozostały, obciążają oczywiście wyłącznie moje konto.

Większa część badań, jakie złożyły się na tę książkę, została przeprowadzona w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki o numerze UMO-2011/03/B/HS1/04574. Jestem wdzięczny NCN za udzielenie wsparcia finansowego temu projektowi.

Dziękuję władzom rektorskim UW za udzielenie mi urlopu naukowego w roku akademickim 2015/2016, dzięki czemu mogłem skorzystać z dwóch zagranicznych wyjazdów. Jestem wdzięczny prof. Janowi Opsomerowi za zaproszenie do De Wulf – Mansion Centre for Ancient, Medieval and Renaissance Philosophy (Katholieke Universiteit Leuven) oraz prof. Peterowi Adamsonowi za zaproszenie do Munich School of Ancient Philosophy (Ludwig-Maximilians-Universität München). Dziękuję również centrali wymiany akademickiej DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) za sfinansowanie mojego pobytu w Monachium.

W trakcie pracy nad książką, w latach 2016–2018, prowadziłem w Instytucie Filozofii UW seminaria poświęcone Platońskiej i Arystotelesowskiej filozofii języka. Jestem wdzięczny uczestnikom za możliwość dyskusji nad różnymi zagadnieniami związanymi z książką, a także za uwagi do wczesnych wersji tłumaczenia. Podziękowania należą się zwłaszcza mgr. Janowi Maliszewskiemu.

W szczególny sposób chciałbym podziękować mojej wspa-
niałej Rodzinie, która dzielnie wspierała mnie w trakcie pracy
– dziękuję przede wszystkim mojej żonie Ani oraz córce Agacie.

STOSOWANE SKRÓTY

AMMONIUSZ

- In De int.* – *Komentarz do „Hermeneutyki” Arystotelesa*
(ed. Busse)

ARYSTOTELES

- An. post.* – *Analityki wtóre*
An. pr. – *Analityki pierwsze*
Cat. – *Kategorie*
De an. – *O duszy*
De gen. an. – *O rodzeniu się zwierząt*
De int. – *Peri hermeneias, Hermeneutyka*
De mem. – *O pamięci i przypominaniu sobie*
De part. an. – *O częściach zwierząt*
Eth. nic. – *Etyka nikomachejska*
Hist. an. – *Zoologia*
Met. – *Metafizyka*
Phys. – *Fizyka*
Poet. – *Poetyka*
Polit. – *Polityka*
Probl. – *Problemata*
Rhet. – *Retoryka*
Soph. el. – *O dowodach sofistycznych*
Top. – *Topiki*

BOECJUSZ

- In De int. 2* – *Komentarz do „Hermeneutyki” Arystotelesa*
(*drugi*) (ed. Meiser, tłum. polskie T. Tiuryn)

PLATON

- Apol.* – *Obrona Sokratesa*
Crat. – *Kratylos*
Euthyd. – *Eutydem*
Gorg. – *Gorgiasz*
Leg. – *Prawa*
Resp. – *Państwo*

Soph. – *Sofista*
Theaet. – *Teajtet*

LSJ – Liddell H.G., Scott R., *Greek-English
Lexicon* (IX wyd.)

WSTĘP

WPROWADZENIE DO ARYSTOTELESOWSKIEJ FILOZOFII JĘZYKA

1. TYTUŁ I PRZEDMIOT DZIEŁA ARYSTOTELESA. INTERPRETACJE KOMENTATORÓW STAROŻYTNYCH

Odtworzenie pierwotnego znaczenia greckiego tytułu *Peri hermeneias* oraz relacji, jaka zachodzi między tym tytułem a faktyczną treścią dzieła Arystotelesa, jest zadaniem dość skomplikowanym. Przyczyniają się do tego z jednej strony dzieje samego tekstu, który obecny tytuł otrzymał nie od samego Arystotelesa, a od późniejszych wydawców, z drugiej zaś wpływ starożytnej egzegezy traktatu, która przekazała konkretną interpretację tytułu oraz treści traktatu i w ten sposób ukształtowała tradycję odczytywania tego dzieła. Jak zobaczymy, interpretacja komentatorów starożytnych nie jest jedyną możliwą, a w wielu miejscach jej trafność budzi wątpliwości; mimo to nadal wpływa na współczesne rozumienie zarówno tytułu traktatu, jak i jego treści.

Wśród badaczy panuje zgoda, że tytuł *Peri hermeneias* nie został nadany przez Arystotelesa, lecz jest to inwencja jednego z wydawców, którzy tworzyli pierwszą edycję *Corpus Aristotelicum* (I w. p.n.e.) i nadali mu współczesną formę¹. U samego Arystotelesa termin *hermēneia* (ἑρμηνεία) jest rzadko używany i nie

¹ Na temat pochodzenia tytułu od późniejszych wydawców, nie zaś od samego Arystotelesa, por. H. WEIDEMANN, *Aristoteles. Peri hermeneias*, übersetzt und erläutert, Berlin 1994, s. 42–43; J. ACKRILL, *Aristotle's 'Categories' and 'De Interpretatione'*, translated with notes and glossary, Oxford 1963, s. 70; C.W.A. WHITAKER, *Aristotle's 'De Interpretatione'. Contradiction and Dialectic*, Oxford 1996, s. 5–7. Weidemann opiera się w dużej mierze na wcześniejszych ustaleniach H. MATIERA (*Die Echtheit der Aristotelischen Hermeneutik*, „Archiv für Geschichte der Philosophie”, 13 (1900), s. 23–72).

ma charakteru ważnego terminu technicznego. Nie występuje też ani razu w samym tekście *Peri hermeneias*. Zapewne ten fakt sprawił, że klasyczne interpretacje – zawarte w starożytnych komentarzach i znane nam dzięki ujęciom Boecjusza i Ammoniusza (obaj V–VI w. n.e.)² – nie kierowały się faktycznym znaczeniem tego terminu w tekstach Stagiryty, ale jako punkt wyjścia do odczytania sensu tytułu przyjmowały pewną określoną wizję treści samego traktatu. Zgodnie z tą wizją jest to dzieło poświęcone zdaniom lub wypowiedziom oznajmującym (λόγος ἀποφαντικός, *oratio enuntiativa*), a więc takim zdaniom, które mogą być prawdziwe lub fałszywe. Skutkiem takiego podejścia było przyjęcie nowego sensu terminu *hermēneia*, dopasowanego do przyjętego odczytania traktatu (por. niżej). Wpływ interpretacji przekazanej przez Boecjusza i Ammoniusza okazał się znaczny i do dzisiaj jest ona przyjmowana przez niektórych autorów piszących o tekście Arystotelesa, a w słownikach greki nadal można znaleźć interpretacje terminu *hermēneia* będące pod wyraźnym wpływem odczytań komentatorów starożytnych³.

² Boecjusz i Ammoniusz są autorami jedynych zachowanych komentarzy starożytnych do *Peri hermeneias*. Oparte są one na wspólnych źródłach, z których głównym są komentarze Porfiriusza (niezachowane); w większości przypadków to właśnie jego opinia jest przyjmowana jako najlepsza. Obok Porfiriusza Boecjusz i Ammoniusz przekazują też opinie innych autorów, przede wszystkim Aleksandra z Afrodyzji oraz Herminososa. Boecjusz napisał dwa komentarze, krótszy i dłuższy; zwykle wykorzystuje się tylko ten drugi, ponieważ zawiera on większość materiału z pierwszego. Dłuższy komentarz BOECJUSZA (*A.M.S. Boetii Commentarii in librum Aristotelis ΠΕΡΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ*, secunda editio, ed. C. Meiser, Leipzig 1880) cytowany będzie tutaj za pomocą skrótu *In De int.* 2; komentarz AMMONIUSZA (*In Aristotelis De interpretatione commentarius*, ed. A. Busse, Berlin 1897, CAG IV.5) za pomocą skrótu *In De int.*

³ Wpływ egzegezy starożytnej na odczytanie sensu tytułu oraz interpretacji przedmiotu traktatu jest wyraźny u WEIDEMANNA (*Peri hermeneias*, s. 41–44), ale jest to tylko jeden z wielu przykładów. Ze słowników greki warto wskazać słownik Liddella-Scotta (H.G. LIDDELL, R. SCOTT, *Greek-English Lexicon*, revised by H.S. Jones, with assistance by R. McKenzie, IX wyd. z suplementem, Oxford 1996; dalej cytowane

Wbrew przedstawionej tu tradycji wydaje się jednak, że kwestie tytułu oraz tematu dzieła Arystotelesa powinny być rozważane osobno. Sens tytułu można zrekonstruować na podstawie użycia terminu *hermēneia* w klasycznej i hellenistycznej grece (a więc na podstawie źródeł, które były dostępne wydawcom Arystotelesa), ale nie pokrywa się on z tym odczytaniem terminu *hermēneia*, które zaproponowali komentatorzy starożytni. Jeśli chodzi o temat traktatu, to choć tradycyjna egzegeza określa *Peri hermeneias* jako traktat o zdaniu, zobaczymy, że istnieje też inna interpretacja, bardziej zgodna z tematyką faktycznie poruszaną przez Arystotelesa. Zgodnie z tą interpretacją jest to dzieło poświęcone parom wypowiedzi sprzecznych, a więc parom utworzonym przez twierdzenie i odpowiadające mu przeczenie (*antiphrasis* w terminologii Arystotelesa).

W niniejszym komentarzu będę stosował na określenie dzieła Arystotelesa tradycyjny na gruncie polskiego piśmiennictwa tytuł *Hermeneutyka*, chociaż, jak zobaczymy, dosłowne tłumaczenie greckiego wyrażenia *Peri hermeneias* jest inne⁴. Tytuł ten przyjmuję przede wszystkim z uwagi na zakorzenienie w polskim uzusie. Nie powinno się oczywiście sądzić, że tekst Arystotelesa dotyczy zagadnień rozumienia czy interpretacji, tytuł ten nie ma być traktowany jako informacja o treści dzieła

za pomocą standardowego skrótu LSJ), w którym w haśle poświęconym terminowi *hermēneia* niektóre wyjaśnienia powtarzają interpretację komentatorów (zwłaszcza Boecjusza) – w tej sprawie por. niżej.

⁴ Polski tytuł *Hermeneutyka* pojawia się już w 1910 r. w książce J. ŁUKASIEWICZA *O zasadzie sprzeczności u Arystotelesa* (por. I wyd., Warszawa 1910, s. 13 i dalej; II wyd., Warszawa 1987, s. 14 i dalej). Przypuszczalnie w polskim piśmiennictwie filozoficznym pojawił się on pod wpływem tradycji niemieckiej, w której traktat Arystotelesa jest znany albo pod greckim tytułem *Peri hermeneias*, albo, w formie skrótowej i bardziej popularnej, nazywany jest *Hermeneutik* (por. np. WEIDEMANN, *Peri hermeneias*, s. 41 i dalej). Tytuł *Hermeneutyka* został spopularyzowany przez K. Leśniaka, który tak zatytułował swój przekład wydany w serii BKF oraz w *Dzielałach wszystkich* Arystotelesa. Należy podkreślić jeszcze raz, że jest on tutaj stosowany jedynie jako poręczna „etykieta”, nie zaś jako charakterystyka treści traktatu.

Arystotelesa; jest on przyjęty wyłącznie na zasadzie skojarzenia z brzmieniem tytułu oryginalnego. Takie rozwiązanie ma podkreślać przy okazji, że między tytułem dzieła, nadanym przez wydawców Arystotelesa, a treścią traktatu zachodzi tylko przygodny związek. W istocie, zarówno nadany przez wydawców tytuł *Peri hermeneias*, wprowadzone przez Boecjusza tłumaczenie łacińskie *De Interpretatione*, jak i niektóre późniejsze interpretacje znaczenia tytułu można widzieć jako elementy dłuższego ciągu nieporozumień, które narosły wokół traktatu Arystotelesa. Dosłowne tłumaczenie tytułu greckiego lub łacińskiego, jak czyni to większość współczesnych przekładów, reprodukuje tylko te nieporozumienia.

Ponieważ odczytanie starożytne miało, i nadal ma, istotny wpływ na recepcję dzieła, wypada zacząć od przedstawienia opinii komentatorów starożytnych. Tradycyjna interpretacja przedmiotu dzieła Arystotelesa wychodzi od konstatacji, że zajmuje ono określone miejsce w *Organonie*, czyli zbiorze logicznych pism Arystotelesa stanowiącym jednocześnie wprowadzenie do jego filozofii. Boecjusz i Ammoniusz podkreślają, że pisma *Organonu* tworzą pewien uporządkowany ciąg, w którym analizuje się język, przechodząc od jego najprostszych elementów do twórców bardziej skomplikowanych. Tak więc w pierwszej kolejności Arystoteles analizuje proste słowa znaczące (*Kategorie*), następnie zdania (*Hermeneutyka*), w dalszej kolejności ciągi zdań, czyli sylogizmy (*Analityki pierwsze*), na końcu zaś omawia ciągi sylogizmów, czyli dedukcyjny system nauki przedstawiony w *Analitykach wtórych*. Pozostałe teksty *Organonu*, czyli *Topiki* i *O dowodach sofistycznych*, poświęcone są argumentom dialektycznym, a więc znów, bardziej lub mniej złożonym ciągom zdań⁵.

⁵ Boecjusz w komentarzu do *Hermeneutyki* pisze tylko, że niniejsze dzieło jest przygotowaniem do *Analityk* i że bez omówienia zdań (*propositiones*) Arystoteles nie mógłby omówić sylogizmów (por. *In De int.* 2, s. 12; tłum. s. 73); powołuje się przy tym na opinię Teofrasta. Natomiast w komentarzu do *Isagogi* Boecjusz przedstawia cały plan *Organonu*, uporządkowany od omówienia prostych elementów języka do najbardziej złożonych (por. *In Isag.* 1, I.5, s. 12–14).

SPIS TREŚCI

Podziękowania	5
Stosowane skróty	7
Wstęp. Wprowadzenie do Arystotelesowskiej filozofii języka . . .	9
1. Tytuł i przedmiot dzieła Arystotelesa. Interpretacje komentatorów starożytnych	9
2. Sens hermēneia w grece klasycznej. Znaczenie tytułu <i>Peri hermeneias</i>	18
3. Przedmiot dzieła Arystotelesa	25
4. Głos / wyrażenie głosowe (<i>phonē</i>)	33
5. Nazwa (<i>onoma</i>)	39
6. Czasownik (<i>rhēma</i>)	45
7. Wypowiedź (<i>logos</i>)	53
8. Rzecz (<i>pragma</i>). Trójkąt semantyczny	63
9. Sprzeczność (<i>antiphrasis</i>)	86
10. Twierdzenie (<i>kataphrasis</i>) i przeczenie (<i>apophrasis</i>)	97
11. Wyjątki od zasady ZPF	108
12. Uwagi ogólne. Zasady przyjęte w przekładzie	114
<i>Peri hermeneias</i>	119
Komentarz	178
Rozdział 1	178
Rozdział 2	218
Rozdział 3	238
Rozdział 4	261
Rozdział 5	267
Rozdział 6	273
Rozdział 7	277
Rozdział 8	292
Rozdział 9	304

Rozdział 10	415
Rozdział 11	439
Rozdział 12	464
Rozdział 13	472
Rozdział 14	491
Dodatek. Teoria semantyczna Arystotelesa	505
1. Trójkąt semantyczny. Oznaczanie rzeczy	505
2. Psychologiczna podstawa znaczenia	522
3. Semantyka nazw. Nazwy homonimiczne	532
4. Typy <i>pragmata</i> w Arystotelesowskiej teorii języka	546
5. Pojęcie <i>pragma</i> a pojęcie bytu	554
6. Zdania egzystencjalne	559
Słownik	565
Bibliografia	567
Indeks osób	580
Indeks rzeczy	584

W serii

AD FONTES

ukazały się dotychczas:

Tom I. Cyceon, Św. Hieronim, Burgundiusz z Pizy, Leonardo Bruni,
O poprawnym przekładaniu – tłum. Władysław Seńko, Juliusz Domański,
Włodzimierz Olszaniec

Tom II. Mateusz z Krakowa, *O praktykach Kurii Rzymskiej*
– tłum. Władysław Seńko

Tom III. Boecjusz, *Traktaty teologiczne* – tłum. Agnieszka Kijewska

Tom IV. Św. Anzelm z Canterbury, *Monologion, Proslogion*
– tłum. Leszek Kuczyński

Tom V. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*,
t. I (2008) – red. Mikołaj Olszewski, Michał Paluch

Tom VI. Marcin z Bragi, *Dzieła* – red. Marek Starowiejski

Tom VII. Mikołaj z Kuzy, *Laik o umyśle* – tłum. Agnieszka Kijewska

Tom VIII. Piotr Damiani, *O wszechmocy Bożej* – tłum. Ida Radziejowska

Tom IX. Św. Tomasz z Akwinu, Idzi Rzymianin, Siger z Brabantum,
Spór o jedność intelektu – tłum. Mikołaj Olszewski

Tom X. Św. Tomasz z Akwinu, *Byt i istota* – tłum. Władysław Seńko

Tom XI. Boecjusz z Dacji, *O wieczności świata i inne pisma*
– tłum. Władysław Seńko

Tom XII. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. I)
– tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XIII. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. II
(2009) – red. Mikołaj Olszewski, Michał Paluch OP

Tom XIV. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. II)
– tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XV. Boecjusz, *Komentarz do „Hermeneutyki” Arystotelesa*, t. I–II
– tłum. Tomasz Tiuryn

Tom XVI. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III
(2010) – red. Mikołaj Olszewski, Janusz Pyda OP

Tom XVII. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. IV
(2010) – red. Mateusz Przanowski OP, Jan Kielbasa

Tom XVIII. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. III)
– tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XIX. Cyceon, *O mówcy* – tłum. Bartosz Awianowicz

Tom XX. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. V
(2011) – red. Piotr Lichacz OP, Michał Paluch OP, Włodzimierz Zega

Tom XXI. Św. Anzelm z Canterbury, *O prawdzie, O wolności woli, O upadku diabła* – tłum. Andrzej P. Stefańczyk

Tom XXII. Mateusz z Krakowa, *O nabywaniu i przekazywaniu dóbr: podstawowe pojęcia, lichwa i etyka kupiecka* – tłum. Marcin Bukała

Tom XXIII. Aelred z Rievaulx, *Reguła dla pustelnicy, Modlitwy pastoralne*
– tłum. Magdalena Czubak Scholle

Tom XXIV. Jan Gerson, *O teologii mistycznej* – tłum. Maria Jakubowska

Tom XXV. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. IV)
– tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XXVI. Św. Augustyn, *Księga osiemdziesięciu trzech kwestii*
– tłum. Ida Radziejowska

Tom XXVII. Wilhelm z Saint Thierry, *Zwierciadło wiary, O kontemplacji Boga* – tłum. Magdalena Czubak Scholle

Tom XXVIII. Św. Tomasz z Akwinu, *Komentarz do „O duszy” Arystotelesa*
– tłum. Marcin Beściak

Tom XXIX. Arystoteles, *Peri hermeneias (Hermeneutyka)*
– tłum. Tomasz Tiuryn